

NADA KISIĆ-KOLANOVIĆ

ZAVNOH u našoj povijesnoj literaturi

U povodu 30-godišnjice III zasjedanja ZAVNOH-a

U povijesnoj i državnoj literaturi relativno je velik broj radova koji prikazuju postanak, djelovanje i ulogu ZAVNOH-a. Ipak ne postoji ni jedna studija koja monografski obrađuje problematiku ZAVNOH-a u cjelini i sve njezine komponente posebno. Dosadašnji radovi o pojedinim aspektima djelovanja ZAVNOH-a i njegove uloge doprinose su za monografiju kompleksnijeg značaja.

U ovom prikazu osvrnut ćemo se na radove o ZAVNOH-u, koji su veći ili manji prilog proučavanju te problematike, da bismo ukazali na stupanj njene istraženosti.

Radi preglednosti prikaz je podijeljen u dva dijela. Najprije ćemo se osvrnuti na građu ZAVNOH-a, a zatim na različite radove o ZAVNOH-u u povijesnoj i državnoj literaturi.

I

Izvorna građa ZAVNOH-a danas se najvećim dijelom čuva u Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske¹ i u Arhivu Hrvatske² u Zagrebu. Budući da je za vrijeme rata građa često bila uništavana prilikom ofenziva, pojedinu građu ZAVNOH-a treba tražiti i u drugim arhivima u Hrvatskoj gdje je sačuvana kod različitih oblasnih ili gradskih NOO-a.³

¹ Fond ZAVNOH-a, 1943—1945, 75 kutija. Spisi se odnose na djelatnost ZAVNOH-a, Predsjedništva (Tajništva) i pojedinih odjela. Izrađena su informativna pomagala, i to regesta, personalno, pojmovno i geografsko kazalo za 1943. i 1944. godinu do početka rujna.

² Arhiv Hrvatske u Zagrebu preuzeo je građu koja se prije čuvala u Saboru SR Hrvatske, Školskom muzeju u Zagrebu i u Institutu za povijest države i prava u Zagrebu. Fond ZAVNOH-a 1943—1945, 28 kutija. Spisi se odnose uglavnom na ove odjele: Ekonomski, za financije, pravosuđe, prosvjetu, Propagandni. Građa još nije arhivski posve sredena, ali su izrađena regesta za veći dio kutija.

³ Usp. dopis ZAVNOH-a, Odjel pravosuđa br. 147/45, od 1. veljače 1945. (Arhiv Hrvatske, reg. br. 111—24) upućen predsjedništvu Okružnog narodnog suda Banija gdje je, uz ostalo, navedeno i ovo: »Prilikom uređenja odjelne knjižnice i arhive ustanovili smo da su nam svi primjerci tih upustava nestali prilikom ofenziva, pa vas stoga molimo da na svome području nastojite takova upustva pronaći i nama poslati.« Isti podatak donosi iz usmenog priopćenja P. Gregorića i H. Širotković u predgovoru ZAVNOH, Zbornik dokumenata 1944. Općenito o registraturi ZAVNOH-a usp. M. Rastić, ZAVNOH i NOO-i u Hrvatskoj, *Arhivist*, XX (1970), 2, 150—158.

Na objavlivanju izvorne građe ZAVNOH-a dosad je mnogo učinjeno. Još 1945. izdalo je Državno nakladno poduzeće Hrvatske knjigu »Sabor u Topuskom«. U njoj su, u popularnom obliku, sabrani najvažniji podaci o Trećem zasjedanju, objavljeni njegovi osnovni dokumenti i izjave istaknutih vojnih i političkih rukovodilaca o značenju odluka Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a. God 1950. Sabor NR Hrvatske izdao je Stenografske zapisnike svih zasjedanja ZAVNOH-a.⁴ U tom izdanju doneseni su među prilogima i drugi dokumenti koji potpomažu razumijevanju samih zapisnika i koji, zapravo, s njima čine cjelinu.⁵ Dok su stenografski zapisnici III i IV zasjedanja ZAVNOH-a uglavnom cjeloviti, zapisnici I i II zasjedanja su nepotpuni, pa su prigodom objavlivanja nadopunjeni iz štampe toga vremena.

Djelomično je građa ZAVNOH-a objavljiavana u znanstveno-popularnim tipovima izdanja. L. Geršković u zbirci »Dokumenti o razvoju narodne vlasti« (Beograd 1946, II. izd. Beograd 1948) donosi dokumente konstitutivnog značenja sa Prvog, Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a i uputstva ZAVNOH-a o preuređenju sudova i za organizaciju i rad NOO-a. F. Čulinović je u knjizi »Dokumenti o Jugoslaviji« (Školska knjiga, Zagreb 1968) objavio najvažnije dokumente u cjelini ili u izvodima sa I, II, III i IV zasjedanja ZAVNOH-a. Ujedno donosi i izvode akata ZAVNOH-a o pravosuđu i izvode iz propisa ZAVNOH-a za krivičnopravno sudovanje.

Dio građe ZAVNOH-a objavljen je i kao prilog znanstvenim radovima posvećenim pojedinim pitanjima u vezi sa ZAVNOH-om.⁶

Materijali s izvanredne sjednice Predsjedništva ZAVNOH-a od 14. travnja 1945. godine s biografijama ministara prve vlade NRH objavljeni su iste godine u posebnoj knjizi: »Narodna vlada Hrvatske formirana u gradu Splitu 14. travnja 1945«.

Za sistematsko objavljiivanje izvorne građe ZAVNOH-a posebno je značajan rad Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu. Unutar svoga plana o izdavanju građe o NOB-u i socijalističkoj revoluciji već je izdao dva Zbornika dokumenata o ZAVNOH-u, a u pripremi je i treća knjiga (glavni redaktor H. Sirotković). To izdanje cjelovitošću

⁴ Prvo zasjedanje ZAVNOH-a, Stenografski zapisnici, Zgb. 1950. 88 str.; Stenografski zapisnici Drugog zasjedanja ZAVNOH-a, 95 str.; Stenografski zapisnici Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, 106 str.; Stenografski zapisnici Četvrtog zasjedanja Narodnog sabora Hrvatske (ZAVNOH-a), 128 str.

⁵ Uz zapisnike I zasjedanja doneseni su: Proglas Inicijativnog odbora ZAVNOH-a, Izjava Inicijativnog odbora ZAVNOH-a i Glavnog štaba NOV i POH o ciljevima i načelima NOB-a; Rezolucija i Proglas. Sa II zasjedanja ZAVNOH-a Pravilnik o unutarnjoj organizaciji i radu ZAVNOH-a. Sa III zasjedanja doneseni su: Poslovnik za rad ZAVNOH-a, Odluka o ZAVNOH-u kao vrhovnom zakonodavnom i izvršnom narodnom predstavničkom tijelu i najvišem organu državne vlasti demokratske Hrvatske, Odluka o ustrojstvu i poslovanju NOO i skupština Federalne Države Hrvatske, Odluka o osnivanju zakonodavne komisije pri predsjedništvu ZAVNOH-a.

⁶ F. Čulinović, Propisi o sudstvu u Hrvatskoj za NOB-a, Zagreb 1951; F. Čulinović, Nastajanje i razvoj bračnog prava na oslobođenom dijelu Hrvatske za prošlog rata, rad JAZU, knjiga 330. str. 197—261; M. Ogrizović, Prosvjetni i kulturni rad s odraslima u Hrvatskoj za NOB-a, Zagreb 1960. Usp. također P. Strčić, Referat dra Olega Mandića ZAVNOH-u o putovanju Istrom (na početku 1944), Historijski zbornik XXI—XXII (1968—1969), 419—453.

građe koju objavljuje i znanstveno-kritičkim pristupom u objavljivanju dokumenata podloga je svakom daljnjem proučavanju ZAVNOH-a. Zato se ovdje opširnije osvrćemo na ta izdanja.

ZAVNOH. Zbornik dokumenata 1943 (Zagreb 1964, 723 str.) obuhvaća sve važnije dokumente koji se odnose na osnivanje i rad ZAVNOH-a u 1943. godini. Iz 1942. godine doneseno je svega 11 dokumenata.⁷ Ukupno ima 213 dokumenata koji su uglavnom poredani kronološki⁸ i razdijeljeni u šest poglavlja.⁹ Po provenijenciji najveći dio objavljenih građe odnosi se neposredno na rad ZAVNOH-a, ali je objavljen i niz dokumenata iz drugih izvora značajnih za shvaćanje uloge i djelatnosti ZAVNOH-a.¹⁰

Osim zapisnika i svih akata I i II zasjedanja ZAVNOH-a, u tome su Zborniku donesena pisma, dopisi, okružnice, programi, proglosti i upute Inicijativnog odbora, a kasnije i drugih organa ZAVNOH-a (Izvršnog odbora, Tajništva i pojedinih odjela). Objavljeni su također svi sačuvani izvještaji koje su pojedini odjeli ZAVNOH-a upućivali Izvršnom odboru o svom radu.¹¹ Shvatljivo je da su redaktori, radi potpunosti, izdali nanovo i neke već objavljene dokumente, kao što su npr. stenografski zapisnici.

Oko 120 sačuvanih dokumenata koji potječu od ZAVNOH-a, a objavljeni su u ovom Zborniku, osvjetljaju pripreme oko osnivačke skupštine ZAVNOH-a, ocrtavaju djelovanje Inicijativnog odbora i rad I i II zasjedanja kao i rad ZAVNOH-a u razdoblju između tih dvaju zasjedanja gotovo na svim područjima društveno-ekonomskog i političkog života na oslobođenom teritoriju, a posebno na organizaciji i razvoju narodne vlasti preko razgranate mreže NOO-a.

Tome su Zborniku dodani i vrijedni prilozi, kao što su popis članova Inicijativnog odbora, vijećnika ZAVNOH-a I i II zasjedanja, popis

⁷ To su pozivi vijećnika AVNOJ-a iz Hrvatske upućeni okružnim komitetima KPH da predlože delegate za osnivačku skupštinu ZAVNOH-a i odgovori tih okružnih komiteta vijećnicima.

⁸ Dokumenti idu od br. 1 do 197 s tim da je 16 dokumenata zbog veze s osnovnim dokumentom svrstano pod isti redni broj.

⁹ Pripreme za osnivanje ZAVNOH-a; Osnivanje i rad Inicijativnog odbora ZAVNOH-a; I zasjedanje ZAVNOH-a; Rad između I i II zasjedanja ZAVNOH-a; II zasjedanje ZAVNOH-a i Rad ZAVNOH-a nakon II zasjedanja.

¹⁰ To su spomenuti dokumenti o dopisivanju vijećnika AVNOJ-a iz Hrvatske s okružnim komitetima KPH, zatim desetak dokumenata koji se odnose na raslojavanje HSS-a i prilaženje dijela pristaša i funkcionara HSS-a NOP-u iz čega se vidi odjek djelovanja KPH i ZAVNOH-a na političku diferencijaciju u redovima HSS-a, osobito u lipnju 1943. Objavljeno je i 13 članaka iz tadašnje centralne štampe s oslobođenog područja koji popunjuju praznine u dokumentaciji i predstavljaju zapravo meritoran komentar mjera što ih je poduzeo ZAVNOH na političkom i organizacionom planu, a svi članci potječu od samih vijećnika ZAVNOH-a. Konačno, objavljeni su i različiti partijski dokumenti iz kojih se vidi uloga KPH u stvaranju nove revolucionarne vlasti i u izgradnji njena sistema od seoskih NOO-a do ZAVNOH-a.

¹¹ Objavljivanje izvještaja koje su pojedini okružni i oblasni NOO upućivali periodično ZAVNOH-u, a iz kojih se vidi rad i politička situacija na terenu, ostavljeno je za drugu publikaciju koja bi trebalo da obuhvati rad NOO-a u Hrvatskoj.

vijećnika AVNOJ-a I i II zasjedanja iz Hrvatske,¹² kronologija važnijih događaja u 1943. godini u Hrvatskoj i, u vezi s njom, kazalo osobnih imena koja se spominju u dokumentima s podacima o funkcijama što su ih pojedine osobe vršile do kraja 1943. godine, te kazalo geografskih imena. Uz to su svi dokumenti popraćeni bilješkama u kojima su protumačena manje jasna mjesta.

ZAVNOH. *Zbornik dokumenata 1944* (Zagreb 1970, 733 str.) obuhvaća ukupno 179 dokumenata koji najvećim dijelom potječu od ZAVNOH-a i njegovih izvršnih organa (165 dokumenata), a odnose se na razdoblje od 1. siječnja 1944. do završetka III zasjedanja ZAVNOH-a 9. svibnja 1944. godine u Topuskom. Od ostalih dokumenata objavljeno je 10 članaka iz tadašnje centralne štampe s oslobođenog područja, koji objašnjavaju neke mjere ZAVNOH-a na političkom i organizacionom planu.

U Zborniku je mali broj dokumenata, i to pretežno političke naravi, Izvršnog odbora ZAVNOH-a, jer je — kako ističe u predgovoru glavni urednik Zbornika — u praksi sav teret poslova između II i III zasjedanja pao na Tajništvo, odnosno na samog tajnika koji je s predstojnicima odjela rukovodio svim tekućim poslovima ZAVNOH-a u tom razdoblju. Odjeli su u to vrijeme pripremali nacрте uputa i drugih akata, pa su predstojnici referirali Tajništvu ili tajniku osobno, te su nakon suglasnosti (u pravilu usmene) slali izrađene upute na teren s potpisom predstojnika odjela. Zato je razumljivo da najveći dio dokumenata u tom razdoblju potječe iz pojedinih odjela ZAVNOH-a (ekonomski, za sudstvo i upravu, prosvjetni, zdravstveni, propagandni i socijalni).

U Zborniku su dokumenti, kao i u prvom dijelu, doneseni kronološki, a u samom predgovoru urednik klasificira sve dokumente prema njihovom značenju u nekoliko skupina: na dokumente ustavnog, političkog značaja te na normativne akte, dopise i rješenja.¹³ Kao posljednju skupinu spominje već navedene članke iz tadašnje centralne štampe s oslobođenog područja.

I tome Zborniku, radi potpunosti, dodani su i već objavljeni dokumenti. Dokumenti su popraćeni razjašnjenjima i kritičkim opaskama, a na kraju su popisi vijećnika ZAVNOH-a III zasjedanja, odjela ZAVNOH-a između II i III zasjedanja, kronologija važnijih događaja u 1944. godini, kazalo osobnih i geografskih imena i predmetnih pojmova.

¹² Popis vijećnika donesen je i u prilogu Z. Stipetić, Sastav ZAVNOH-a, vijećnici ZAVNOH-a i vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske. *Putovi revolucije I/1963*, 1—2, 175—214. U tome radu prikazana je struktura i osobni sastav ZAVNOH-a i njegovih najviših organa od Inicijativnog odbora do IV zasjedanja. Donesen je socijalni, politički i regionalni sastav vijećnika ZAVNOH-a i vijećnika AVNOJ-a iz Hrvatske te njihove funkcije u NOP-u u času kad su izabrani u ZAVNOH.

¹³ Među akte ustavnog značaja urednik ubraja prvenstveno odluke III zasjedanja, a Uputstva za organizaciju i rad NOO, kao organa državne vlasti slobodne Hrvatske u DFJ, koji su doneseni u ožujku 1944. smatra ustavnim propisima u materijalnom smislu. U normativne akte ubraja Poslovnik za rad ZAVNOH-a i Odluku o osnivanju zakonodavne komisije kao specijalnog organa pri Predsjedništvu ZAVNOH-a, a među zakonske i podzakonske različite upute i okružnice pojedinih odjela ZAVNOH-a. U akte političkog značaja urednik ubraja različite proglose, rezolucije i pozive Izvršnog odbora kao i periodične izvještaje ZAVNOH-a Izvršnom odboru ili Tajništvu, jer sadrže podatke o razvojnim problemima pojedinih resora narodne vlasti u tome razdoblju. Dopisi i rješenja doneseni su više radi cjelovitosti građe.

II

Literatura, koja obrađuje problematiku ZAVNOH-a, po svom sadržaju i metodološkom pristupu veoma je heterogena. Dijelom je znanstveno-istraživačkog karaktera, a dijelom memoarska i publicistička. U ovom prikazu literature najprije se navode radovi koji barem donekle cjelovito obrađuju problematiku ZAVNOH-a od I do III zasjedanja, a zatim radovi koji obrađuju pojedine faze razvoja ZAVNOH-a, ili problematiku vezanu uz pojedine faze toga razvoja od stvaranja Inicijativnog odbora 1. ožujka 1943. pa do IV zasjedanja ZAVNOH-a 25. srpnja 1945. godine u Zagrebu, kad je donesen Zakon o promjeni naziva ZAVNOH u Narodni sabor Hrvatske.

Prije prikaza literature navest ćemo političke ocjene istaknutih rukovodilaca NOP-a o značenju ZAVNOH-a u izgradnji narodne vlasti i unutar cjelokupnog razvoja NOP-a u Hrvatskoj.

Dr V. Bakarić je na Drugom kongresu KPH u Zagrebu od 21. do 25. studenoga 1948. podnio politički izvještaj CK KPH-a u kojem posebno naglašava značenje ZAVNOH-a u stvaranju narodne vlasti i razvoju NOP-a.¹⁴ Potrebno je spomenuti i govor P. Gregorića na svečanoj sjednici Sabora SRH 1963, u povodu proslave 20-godišnjice Prvog zasjedanja ZAVNOH-a¹⁵ i govor J. Blaževića na svečanoj sjednici Sabora SRH 1968. u povodu proslave 25-godišnjice Prvog zasjedanja ZAVNOH-a.¹⁶

Od cjelovitih prikaza ZAVNOH-a prvi je rad: Razvitak ZAVNOH-a, što ga je napisao F. Čulinović (*Historijski zbornik*, 1949, 7—45). Pisac prikazuje razvitak ZAVNOH-a s posebnim težištem na državnopravnoj i političkoj problematici. Naročito naglasak stavlja na činjenicu da ZAVNOH nije »slučajno« nastao, već je rezultat socijalističke revolucije i borbe naroda Hrvatske za nacionalno i socijalno oslobođenje, a sam razvitak ZAVNOH-a ukazao je i na nove oblike općega socijalističkog razvitka. Autor je svoj rad podijelio na tri dijela. U uvodnom periodu u razvitku ZAVNOH-a izlaže osnivanje i učvršćivanje NOO-a kao organa vlasti. Njihovo je djelovanje najprije koordinirao Vrhovni štab, a od savjetovanja u Stolicama Glavni štab Hrvatske. Potreba za civilnim rukovodstvom dovela je do osnutka Inicijativnog odbora ZAVNOH-a. Drugi period u razvitku ZAVNOH-a obilježava samo osnivanje ZAVNOH-a i njegov rad do III zasjedanja u Topuskom, kad ZAVNOH postaje »vrhovni organ državne vlasti, odnosno vrhovno zakonodavno i izvršno narodno predstavničko tijelo Hrvatske kao ravnopravne jedinice Demokratske Jugoslavije«.

U prikazivanju toga razvitka ZAVNOH-a pisac se posebno zaustavlja na djelovanju pojedinih odjela, a naročito pravosudnog, te kratko anali-

¹⁴ Drugi kongres KPH, 21—25. XI 1948, Zagreb 1949, 35—99, 161—187.

¹⁵ Sabor SRH, Svečana sjednica povodom proslave 20-godišnjice Prvog zasjedanja ZAVNOH-a, 13. lipnja 1963, Stenografski zapisnici, Serija VII 1963. Knjiga I; Usp. također P. Gregorić, Dogadaj u selu Ponor (Uz 25-godišnjicu Prvog zasjedanja ZAVNOH-a), *Vjesnik*, 19. lipnja 1968; P. Gregorić, Jača narodna vlast (Uz 25-godišnjicu Prvog zasjedanja ZAVNOH-a), *Vjesnik*, 21. lipnja 1968.

¹⁶ Sabor SRH, Svečana sjednica povodom proslave 25-godišnjice Prvog zasjedanja ZAVNOH-a, 15. listopada 1968. Stenografski zapisnici. Serija XI 1968. Knjiga I.

zira sve važnije upute i odluke ZAVNOH-a i njihovo značenje za razvitak i učvršćenje narodne vlasti.

F. Čulinović u radu: Povodom 25-godišnjice ZAVNOH-a (Spomenica JAZU u čast 25-godišnjice ZAVNOH-a, Zagreb 1969, 33—55), osvjetljava neke državnopravne i političke aspekte razvojnog procesa i rada ZAVNOH-a. Posebno upozorava da su se već kod Inicijativnog odbora pojavili prvi, mada ne izraziti, »elementi kasnije faktične vlade za Hrvatsku«. Autor promatra ZAVNOH kao instrument radikalne smjene sistema vlasti u Hrvatskoj pri čemu je osnovna konstrukcija sistema narodne vlasti u Hrvatskoj završena III zasjedanjem ZAVNOH-a. Uz činjenicu da je ZAVNOH značio državnopravni postanak Federalne Hrvatske, pisac želi istaknuti značaj načina na koji je pravno utvrđen taj postanak Federalne Hrvatske, pa naglašava proglašenje narodnog suvereniteta i demokratsko rješenje nacionalnog pitanja. Posebno se osvrnuo na pitanje dvojnog suvereniteta, te zaključuje da je Hrvatska u procesu stvaranja svoje državnosti imala sve elemente suvereniteta; svoj državni teritorij, svoj »politički narod« i zasebnu organizaciju vlasti.

U radu: Stvaranje Federalne Hrvatske u NOB (ČSP, 2—3 1971, 15—35), H. Sirotković s pravno-povijesnog stajališta promatra razvitak državnosti Hrvatske, koji je tekao usporedo s izgradnjom Federativne Jugoslavije. Nakon sažetog prikaza razvitka ZAVNOH-a i njegove djelatnosti od Inicijativnog odbora pa do IV zasjedanja u Zagrebu, 25. srpnja 1945, posebno se zaustavlja na analizi akata III zasjedanja ZAVNOH-a. Proces izgradnje vlastite državnosti Hrvatske, unutar Federativne Jugoslavije, zapravo je počeo već Plitvičkom rezolucijom, a kulminirao na III zasjedanju u Topuskom, gdje su doneseni temeljni ustavni akti Federalne Hrvatske. Pisac se obilno služio izvornom građom i dotadašnjom literaturom, te je taj rad veoma koristan kao osnova daljnjim istraživanjima djelatnosti i značenja ZAVNOH-a s državnopravnog stajališta.

Od pojedinih faza razvoja ZAVNOH-a najviše je obrađena problematika konstituiranja i djelatnosti ZAVNOH-a u toku 1943. godine.

Prikaz razvoja ZAVNOH-a od Inicijativnog odbora do III zasjedanja daje P. Gregorić u svom prilogu: Nastajanje i djelovanje ZAVNOH-a (Simpozij o Petrovoj gori u povodu 25-godišnjice III zasjedanja ZAVNOH-a, Zagreb, JAZU, 1972). Vrijednost je toga priloga u nizu zanimljivih podataka Gregorića koji je bio jedan od potpredsjednika ZAVNOH-a i njegov tajnik.¹⁷

Značajne podatke u vezi s formiranjem i radom Inicijativnog odbora ZAVNOH-a do konstituirajuće skupštine daje Š. Balen, član Tajništva Inicijativnog odbora i vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a, u svom radu: Inicijativni odbor ZAVNOH-a (Spomenica JAZU u čast 25-godišnjice ZAVNOH-a, Zagreb 1969, 5—32). Autor se služi izvornom građom, ali je posebna vrijednost toga priloga u tome što kao sudionik u osnivanju ZAVNOH-a donosi niz zanimljivih podataka o poduzimanju nekih koraka da se osnuje političko predstavništvo NOP-a u Hrvatskoj

¹⁷ Sumarni prikaz daje i Z. Sremec, 25-godišnjica osnivanja ZAVNOH-a, Spomenica JAZU u čast 25-godišnjice ZAVNOH-a, Zagreb 1969, 163—170. Usp. također: F. Frol, O ZAVNOH-u kao organu NOB-a i narodno-političkom predstavničkom tijelu u Hrvatskoj, na i. mj. 55—60; V. Antić, Federalna država Hrvatska — o odlukama sabora u Topuskom, Odjeci doživljaja, Rijeka 1971, 310—326.

još prije zasjedanja AVNOJ-a. Opisujući aktivnost radnog tijela »Vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske«, koje je kasnije preraslo u Inicijativni odbor ZAVNOH-a, zaključuje da je to tijelo *via facti* postupno preuzimalo ulogu rukovodećeg organa narodne vlasti u Hrvatskoj. Uz osnovni zadatak pripremanja osnivačke skupštine ZAVNOH-a, to tijelo je poduzelo široku akciju za prikupljanje pomoći narodnoj vojsci, povezivalo je rad NOO-a u Hrvatskoj, prenosilo im odluke Izvršnog odbora AVNOJ-a. Autor, također, navodi prvi pisani dokument od 25. veljače 1943. u kojem se javlja naziv Inicijativni odbor ZAVNOH-a. (Pismo CK KPH Okružnom komitetu KP za Gorski kotar.) Pisac je donio sažete podatke o radu Inicijativnog odbora na rješavanju kritičnih socijalno-ekonomskih problema na oslobođenom teritoriju.

U prilogu: Konstituiranje ZAVNOH-a (ČSP, V 1973, 3, 37—53) H. Sirotković je obradio razvojni put ZAVNOH-a od osnivanja Inicijativnog odbora do osnivačke skupštine i konstituiranja ZAVNOH-a. Sažeto je iznio i analizirao političku i normativnu djelatnost Inicijativnog odbora i ZAVNOH-a u razdoblju njegova osnivanja. Ujedno je u tom radu dao kratak sadržaj dokumenata Inicijativnog odbora (Proglas, Poslovník) i opisao mjere koje je Inicijativni odbor poduzimao za rješavanje aktualnih životnih problema na oslobođenom teritoriju. Autor naročito ističe kako je već od samog početka Inicijativni odbor vršio funkciju političke vlasti i kako su njegova uputstva i drugi normativni akti imali karakter prinudnih propisa iza kojih je stajala svijest masa i organizirana sila revolucije. U vezi sa samim konstituiranjem pisac se zadržao na pitanju izbora vijećnika za I zasjedanje te, kao konačan podatak, utvrdio da je ZAVNOH na I zasjedanju imao 112 vijećnika od kojih je osobno bilo prisutno 55 vijećnika. Na kraju pisac donosi opis organizacione strukture ZAVNOH-a nakon I zasjedanja i kratku analizu političkih dokumenata toga zasjedanja. Svoj rad H. Sirotković zaključuje isticanjem da je ZAVNOH već od svog I zasjedanja vršio funkciju najvišeg organa narodne vlasti, a njegov Izvršni odbor funkciju faktične vlade Hrvatske.¹⁸

Od radova koji obrađuju samo formiranje, rad i ulogu ZAVNOH-a u prvoj godini njegova postojanja ističe se prilog D. Šćukanca: Osnivanje i rad ZAVNOH-a 1943. (*Putovi revolucije I*, 1963, 1—2, 19—84). Pisac promatra formiranje i djelatnost ZAVNOH-a unutar cjelokupnog razvoja NOP-a. Zbog toga u uvodu prikazuje stvaranje NOO-a kao demokratskih organa narodne vlasti i sumarno nas upoznaje s političkom i vojnom situacijom u kojoj je formiran ZAVNOH. Prilično opširno zadržava se na prikazivanju formiranja i rada Inicijativnog odbora ZAVNOH-a koji je, osim političkih zadataka, zapravo već vršio funkciju najvišega organa narodne vlasti u Hrvatskoj te je u kratkom razmaku od tri i po mjeseca osjetno pridonio izgradnji budućeg sistema narodne vlasti u Hrvatskoj i organizaciji najvažnijih sektora javne uprave. Autor naglašava, na temelju analize tadašnjeg stanja, kako je osnivanje ZAVNOH-a bilo odraz situacije koja je već postojala na terenu. U daljnjem izlaganju dosta opširno iznosi pripreme za I zasjedanje i prikazuje najvažnije akte I i II zasjedanja. Vrijedna je autorova analiza o sastavu

¹⁸ H. Sirotković je u prilogu: Osnivanje i Prvo zasjedanje ZAVNOH-a, *Nastava povijesti*, 1973, 3, 24—31 obradio istu problematiku, ističući više društveno-političko značenje tih događaja.

greb 1969, 127—146) sa zanimljivim podacima o sporu oko platforme sadržane u deklaraciji Izvršnog odbora HSS, kako ju je koncipirao B. Magovac, i neke druge podatke o odnosima Magovca i Izvršnog odbora HSS sa NOP-om. Rubčić također rasvjetljava okolnosti u vezi s činjenicom da su stvarne odluke II zasjedanja ZAVNOH-a o izgradnji Jugoslavije, kao demokratske republike na federativnom principu, anticipirale formalne odluke II zasjedanja AVNOJ-a.

Nekoliko radova obrađuje III zasjedanje ZAVNOH-a s izrazito državnopravnog aspekta.

H. Sirotković u radu: Normativni akti ZAVNOH-a od njegovog II do III zasjedanja (Spomenica JAZU u čast 25-godišnjice osnivanja ZAVNOH-a, Zagreb 1969, str. 147—163), analizira cjelokupnu normativnu djelatnost ZAVNOH-a u tom razdoblju i donosi temeljne karakteristike toga razvojnog procesa. Ponaoprije ističe značajnu ulogu koju je u rješavanju tekućih problema imalo Tajništvo, kao uži sastav Izvršnog odbora ZAVNOH-a, dok je sam Izvršni odbor, zbog drugih obveza, bio odvojen od neposrednog kontakta s tekućim problemima. Autor iznosi i sistematiku normativnih akata ZAVNOH-a, posebno analizira ustavne akte, normativne akte o organizaciji narodne vlasti i rad ZAVNOH-a na organizaciji sudstva ističući da su svi ti akti, unatoč svojim stvarnim i formalnim nedostacima, bili temelj novoga pravnog sistema.

O. Mandić u radu: ZAVNOH i narodna suverenost (Spomenica JAZU u čast 25-godišnjice ZAVNOH-a, Zagreb 1969, 119—126) analizirajući t. 6. »Odluke o ustrojstvu i poslovanju narodnooslobodilačkih odbora i narodnooslobodilačkih skupština Federalne Države Hrvatske«, donesenu na III zasjedanju ZAVNOH-a, ističe kako ona znači prekid s ustavnim tradicionalizmom formalne demokracije, jer nosilac vlasti, pa dakle i suvereniteta, postaje sam narod.

F. Čulinović u prilogu: Državno-pravno značenje akata III zasjedanja ZAVNOH-a (Simpozij o Petrovoj gori, Zagreb 1972, 561—571), daje pravno-političku analizu akata III zasjedanja, naročito naglašavajući da su ti akti po sadržaju imali ustavni karakter, mada su po načinu postanka bili zakonodavni. III zasjedanjem Hrvatska je dobila svoj sistem vlasti i vrhovni organ te vlasti. Autor posebno ističe da je III zasjedanje dalo ustavno značenje načelu suvereniteta, federalizma i samoopredjeljenja naroda.

U radu: Stvaranje federalne države Hrvatske (Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu XIV (1964), 2, 71—78) F. Čulinović sažeto iznosi proces federalizacije Jugoslavije, ističući naročito značenje akata III zasjedanja koji su predstavljali temelj tadašnjeg privremenoga ustavnog uređenja nove države Hrvatske.

Uz radove, koji izravno obrađuju problematiku ZAVNOH-a, nekoliko priloga razmatra pojedina pitanja u nekim regijama, što su u vezi s osnovnom ulogom i zadacima ZAVNOH-a.

O političko-mobilizatorskom značenju ZAVNOH-a za razvoj NOP-a u Slavoniji, a posebno o njegovom političkom utjecaju na hrvatske seljake u tom kraju, donosi podatke M. Jerković u prilogu: Značenje ZAVNOH-a za razmah NOP-a u Slavoniji (Spomenica JAZU u čast 25-godišnjice ZAVNOH-a, Zagreb 1969, 79—98). J. Šašić u radu: Sve-

strana narodna priprema osnivačke skupštine ZAVNOH-a u Slavoniji i Baranji (Spomenica JAZU u čast 25-godišnjice ZAVNOH-a, Zagreb 1969, 173—187) opisuje pripreme NOO-a u tim krajevima za osnivačku skupštinu ZAVNOH-a i osvjetljava okolnosti zbog kojih osnivačkoj skupštini nije prisustvovala delegacija vijećnika iz Slavonije. M. Kolar-Dimitrijević u uvodnom dijelu svoga rada: Pregled organizacije poljoprivrede na oslobođenom području Slavonije (Historijski institut Slavonije, Zbornik IV, 1966, 89—195), na temelju arhivske građe, daje kratku analizu djelatnosti Ekonomskog odjela ZAVNOH-a i opširan prikaz regionalne primjene uputa tog odjela u organizaciji poljoprivrede u Slavoniji.

Nekoliko priloga obrađuje problematiku kongresa pravnika, kulturnih radnika i liječnika koji su se održali na inicijativu ZAVNOH-a u ljeto 1944. godine.²¹

Rad prosvjetnog odjela Izvršnog odbora ZAVNOH-a iscrpno je na temelju arhivske građe obradio M. Ogrizović.²²

Na temelju prikaza radova o ZAVNOH-u mogu se donijeti ovi zaključci: ZAVNOH-u, kao centralnom organu revolucionarne vlasti u Hrvatskoj, posvećeno je u literaturi dosta pažnje, premda ne postoji rad koji se odlikuje cjelovitim i kompleksnim pristupom. Dosadašnji radovi, u prvom redu, odnose se na organizacionu strukturu i normativnu djelatnost ZAVNOH-a s posebnim naglaskom na državnopravnu i političkom značenju stvaranja i djelovanja ZAVNOH-a.

Na osnovi dosadašnjih rezultata potrebno je prići širem osvjetljavanju društveno-političke suštine ZAVNOH-a kao organa revolucionarne narodne vlasti u Hrvatskoj. Naročito treba pratiti kako se ZAVNOH-ova široka normativna djelatnost, koja je obuhvaćala gotovo sva područja društveno-političkog i ekonomskog života, ostvarivala u praksi, kako su se njegove direktive primjenjivale u revolucionarnoj praksi.

Izvorna građa za proučavanja ZAVNOH-a uglavnom je sredena i dostupna. Ona je osnova od koje polazi svako daljnje istraživanje.

²¹ F. Čulinović, Prvi kongres pravnika u NRH, Zbornik Historijskog instituta jugoslavenske akademije, vol. 4, 1961, 173—256; *Isti*, Prvi kongres pravnika u NRH, Simpozij o Petrovoj gori u povodu 25-godišnjice III zasjedanja ZAVNOH-a, Zagreb 1972, 599—607; *Isti*, Povodom 25-godišnjice Prvog kongresa pravnika antifašista Hrvatske, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, XIV (1964), 3—4, 127—134; M. Iveković, Kongres kulturnih radnika Hrvatske u Topuskom 25—27. lipnja 1944, Simpozij o Petrovoj gori, nav. mj., 581—595; A. Zimolo, Kongres partizanskih liječnika u Glini, Topuskom i Slunju od 24—27. II 1944, nav. mj., 607—617.

²² M. Ogrizović, Razvitak školstva na oslobođenom teritoriju Hrvatske od početka narodne revolucije do Prvog zasjedanja ZAVNOH-a (1941—1943), *Pedagoški rad*, br. 9—10, Zagreb 1966; *Isti*, Školstvo i odgoj mlade generacije u Hrvatskoj za vrijeme NOB-a (Od I do II zasjedanja ZAVNOH-a), *Istorija radničkog pokreta*, Zbornik radova 3, Beograd 1966, 265—344; *Isti*, Razvoj školstva na oslobođenom teritoriju Hrvatske od III zasjedanja ZAVNOH-a do oslobođenja, *Istorija XX veka*, Zbornik radova 10, Beograd 1969, 285—401.